

सर्वदिति चेत्तनत्वे पिगजादिव सरप्रेय्येत्वेनाववात्वाद्दुष्टादिति तुल्यत्वेवममेत्यर्थः ॥४०॥ अथवेति तेषि आयुधादयोपि भयमर्थः आयुर्धेहि अयस्कोतवत्प्रहर्तोरप्रयोजयति तेनायुधकर्तृपि प्रयोजकस्तस्य चायं कारयित्वा प्रहर्तुं कामः प्रयोजक इत्यन्योऽन्यप्रयोज्यत्वा न्नकस्य चिद्वत्त्वमित्यर्थः ॥४१॥ फलितमाह एवमिति चेत्तनत्वाद्दध्यत्वमन्वेन्नान्यसे तद्वै कस्मिन् वधकार्यस्याक्षारं परथा बहूनां प्रयोजकत्वमस्तीति सर्वेषु यथाविभागं किंल्लिखेन्नमयेवेत्यर्थः समवाये समुदाये ॥४२॥ कर्तृप्रस्तुतक्रियायां त्वमेववध्योसीत्यर्थः ॥४३॥ असतीति यतः कृतेऽपि अस्मतिहुष्टे कार्ये दोषे हेतुः कर्तृनल्लिप्यते न वमते तस्मात्तत्रोरादिरत्रैवराज्ञावध्यः प्रायश्चित्तोच्यते च न स्यात् तथा च शास्त्रानर्थक्यं प्रत्येकवादं तिते च तानित्योदेरत्रामाण्यन्व स्यादिति भावः ॥४४॥ कार्येति कारणे कर्तृरिति सति कुठारोद्यमनादिकार्येणाच्छिदिक्रियाजायते न वमते अस्मत्पि कर्तृरिति नरुः शारवातनिघर्षणकार्येणातज्जेनाग्निना वनदहिक्रियाजायते

सर्प उवाच सर्व एते ह्यस्ववशाद्दंडचक्रादयो यथा ॥ तथाहमपि तस्मान्मे नैष दोषो मत्तस्तव ॥४०॥ अथवा मत्तमेतत्ते तेप्यन्योऽन्यप्रयो जकाः ॥ कार्यकारणसंदेहो भवत्यन्योन्यचोदनात् ॥४१॥ एवं सति न दोषो मनास्मि वध्यो न किंल्लिखी ॥ किंल्लिखेत्समवाये स्यान्मसे यदि किंल्लिखेत् ॥४२॥ लुब्धक उवाच कारणं यदि न स्याद्देन कर्तृस्यास्त्वमप्युत ॥ विनाशकारणं त्वंच तस्माद्दध्योऽसि मे मतः ॥४३॥ असत्यपि कृते कार्ये नैह पन्नगल्लिप्यते ॥ तस्मान्नात्रैव हेतुः स्याद्दध्यः किंचिद्दुमन्यसे ॥४४॥ कार्यो भावे क्रियान स्यात्सत्यसत्यपि कारणे ॥ तस्मात्समेस्मिन्हेतो मे वान्यो हेतुर्विशेषतः ॥४५॥ यद्यहं कारणत्वेन मत्तोलुब्धकतत्त्वतः ॥ अन्यः प्रयो गे स्यादत्र किंल्लिखी जंतुनाशने ॥४६॥ लुब्धक उवाच यथ्यस्त्वममदुर्बुद्धे बालघाती नृशसकृत् भाष्यसे किंबहु पुनर्वध्यः स न्यन्नगाद्यम ॥४७॥ सर्प उवाच यथा हवींषि कच्छानामरेवैवलुब्धकत्विजः ॥ न फलं प्राप्नुवत्यत्र फलयोगे तथा ह्यहं ॥४८॥ भीष्म उवाच तथा ब्रुवतितस्मिंस्तपन्तगमृत्युच्छोदिते ॥ आजगाम ततो मृत्युः पन्नगं चाब्रवीदिति ॥४९॥ मृत्युरुवाच प्रचोदितो हं कालेन पन्नगत्वा मच्चुद ॥ विनाशहेतुर्नास्यत्वमहं न प्राणिनः शिञ्जोः ॥५०॥

तस्माच्छारवाया इव ममापि कर्तृत्वं अप्रयोजकत्वा न्न दोषहेतुः विशेषाभावादित्यर्थः ॥४५॥ यदीतिकारणत्वेन प्रयोज्यकर्तृत्वेन तव मतो हं न हि शारवाया वायुरिव ममापि प्रयोगे प्रवर्तनेऽन्योस्ति कृतो स एव जंतुनाशने किंल्लिखी भवेत् वस्तुतस्तवायोरिव तत्स्यापि न किंल्लिखित्वमिति भावः ॥४६॥ वध्य इति धीपूर्वकारिहेतुस्वभावस्त्वं कर्तृकं वृक्षसाधु र्ममात्मना ब्रुवाणा दुर्बुद्धिं त्याह्व्योसीत्यर्थः ॥४७॥ एवं मृत्विगादिवदन्यप्रयत्नानाहु किंल्लिखी किंतु मम प्रयाजक एव शास्त्रिफलं प्रयाकर्तृति न्यायादिति सर्प उवाच यत्ति ॥४८॥ यथास्ति नेगजा हं तिगजे च महामात्रे च प्रभुः प्रकृते प्रभवे च स्तनापराध इति स्तनः स्वापराधे नैव हत्येतत्तत्र राजमहामात्रगजानां दाषगंधोऽस्ति ह्य भीष्मादीनि भ्रतापि तव गजस्य वनदोषोऽस्तीति शेषग्रथतास्यर्थ मृत्युः प्राणानामपहन्तीति चेवता ॥४९॥ कालेन ईश्वरेण ॥५०॥